

Н. С. Кипиченко,

*викладач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін
Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПОНЯТТЯ «МОВЛЕННЕВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

У статті уточнено сутність і зміст поняття «мовленнева компетентність учителя початкової школи», акцентовано увагу на уміннях, опанування яких забезпечує формування у майбутнього вчителя початкової школи мовленнєвої компетентності.

Ключові слова: мовлення, професійна компетентність учителя початкової школи, мовленнева компетентність учителя початкової школи.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку нашого суспільства гостроти набула проблема індиферентного ставлення громадян до державної мови. Закономірно, що в цій ситуації існує нагальна потреба в удосконаленні системи підготовки мовленнєво компетентних учителів початкової школи. Адже від професійної мовленнєвої підготовки у вищому навчальному закладі майбутніх педагогів будь-якого фаху і зокрема вчителів початкової школи безпосередньо залежить рівень підвищення мовленнєвої компетентності населення. Зазначене свідчить про те, що проблема формування мовленнєвої компетентності у майбутнього вчителя початкової школи гостро потребує як наукового, так і практичного вирішення. А це спонукає до вдосконалення існуючої системи професійної підготовки педагога, оптимізації змісту організації й управління процесом формування мовленнєвої компетентності.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел переконливо довів, що проблемі формування мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи присвячені праці великої когорти науковців. Так, вагомий внесок в обґрунтування цієї проблеми зробили Л. Виготський, І. Зимня, І. Зязюн, А. Капська, О. Киричук, О. Леонт'єв, Н. Тарасевич та ін., які визначили професійне мовлення вчителя як важливий компонент педагогічної майстерності. Думки про специфіку мовленнєвих умінь вчителя, структуру і зміст комунікативності, де мовлення є домінуювальним компонентом, необхідним у педагогічному процесі, висловлювали Ш. Амонашвілі, Н. Бабич, Н. Головань, К. Левітан, Р. Шулігіна та ін., твердження яких базувалися на переконанні, що мовленнєві вміння педагога є об'єктивною ознакою його готовності до професійної діяльності. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми формування мовленнєвої компетентності майбутнього педагога, висвітлюється у працях А. Богуш, Д. Ізаренкова, І. Черезової, Т. Щербан та ін. Науковці пропонують методики управління процесом формування мовленнєвої компетентності в системі навчання студентів філологічних та нефілологічних спеціальностей. Однак, незважаючи на значні досягнення, багато питань ще потребують ґрунтовних наукових досліджень.

Мета статті — визначити сутність і зміст поняття «мовленнева компетентність учителя початкової школи».

Розглядаючи семантику поняття «мовленнева компетентність учителя початкової школи», акцентуємо увагу на тому, що вихідними для нас є категорії «професійна компетентність учителя початкової школи», «мовлення», «мовленнева компетентність». Кожна з них має свій зміст, структуру і може бути схарактеризована достатньо повно. Однак, зважаючи на проблему дослідження, обмежимося коротким викладом.

Перед аналізом поняття «професійна компетентність учителя початкової школи» вважаємо за необхідне чітко розмежувати поняття «компетенція» і «компетентність». Широкого розповсюдження набув підхід, що визначає термін «компетенція» як коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. В межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною в певних питаннях, тобто мати/набути компетентності у певній сфері діяльності. Ми дотримуємося також цього підходу.

Існує варіативність наукових підходів до визначення категорії «професійна компетентність учителя початкової школи». Вони принципово не відрізняються, проте виділяють і підкреслюють різні аспекти. Одні дослідники розглядають професійну компетентність учителя як єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності. Інші зазначають, що професійна компетентність учителя — це сукупність психологічних якостей особистості, що визначають ефективність виконання нею окремої діяльності. За ще одним підходом, професійна компетентність учителя — система знань, умінь, особистісних якостей, адекватна структурі та змісту його діяльності [8, 16–18].

Більш ґрунтовний сучасний погляд на визначення поняття «професійна компетентність учителя початкової школи», на нашу думку, пропонує Л. Хоружа. Вона обґрунтовує ідею, що професійна компетентність учителя початкової школи — це «сукупність теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, особистісних якостей учителя, діалектичний перебіг яких забезпечує ефективність та результативність педагогічної дії» [8, 18]. Ми цілком погоджуємося з таким тлумаченням зазначеного поняття.

У лінгвістичній, психологічній та методичній літературі існує безліч тлумачень сутності й змісту поняття «мовлення». Це зумовлено неоднозначною оцінкою мовленнєвого процесу та його природи загалом. Психологи розглядають мовлення як вид діяльності, розуміючи під діяльністю «складну сукупність процесів, об'єднаних загальною спрямованістю на досягнення певного результату, який є разом із тим об'єктивним фактором професійної діяльності» [6, 69].

Лінгвісти трактують цей термін шляхом зіставлення його з поняттям «мова». Для них мовлення — «мова в її конкретному виявленні як засіб спілкування, форма існування мови» [5, 92]. Лінгводидакти акцентують увагу на функціональному аспекті поняття. За словами А. Богуш, мовлення — «функціонування мови в процесах вираження й обміну думками; практичне користування мовою в конкретних ситуаціях із наперед визначеною метою» [2, 272].

Враховуючи проблематику нашого дослідження, ми схилиємося до визначення, яке дають дослідники І. Аносов, С. Яремчук, В. Молодиченко, що «мовлення — процес користування мовою, найважливіший спосіб спілкування і пізнання; конкретне продукування (говоріння, письмо) чи сприйняття (слухання або читання); водночас мовленням є як самим процесом (актом мовлення), так і наслідком, результатом процесу (текстом)» [1, 40].

Зауважимо, що в освіті існують різні варіанти трактування мовленнєвої компетентності, але переважна більшість учених виділяють її як структурний компонент комунікативної компетентності. Н. Вятютнев виділив такі складові комунікативної компетентності, а саме: розумові здібності особистості та мовленнєву діяльність [4, 80]. Н. Хомський, зазначав, що «мовна активність» (у нашому випадку — мовленнєва компетентність. — *Н. К.*) — «реальне мовлення в реальних умовах» [2, 275]. О. Божович окремо не виділяла мовленнєву компетентність, але зазначала, що мовленнєвий досвід (один із структурних компонентів мовної компетентності) включає практичне оволодіння рідною мовою [3, 36]. Д. Ізаренков вважав, що комунікативна компетентність має три складові, а саме: мовну, предметну та прагматичну. Остання передбачає вміння використовувати висловлювання відповідно до комунікативної мети мовця і ситуативних умов мовлення [7, 55].

А. Богуш виокремила також мовленнєву компетентність як складову комунікативної. Дослідниця розглядає мовленнєву компетентність як «вміння адекватно й доречно практично застосовувати мову в конкретних ситуаціях спілкування і навчання, використовуючи задля цього як мовні, так і немовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення» [2, 276]. А. Богуш зазначає, що мовленнєва компетентність передбачає вміння адекватно й доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях спілкування з дітьми, виразність мовлення, використання формул мовленнєвого етикету [2, 277].

Ми вважаємо, що умовою формування мовленнєвої компетентності у майбутнього вчителя початкової школи є оволодіння мовленнєвими вміннями, які забезпечують оволодіння цією компетентністю. Проведений аналіз наукових публікацій (А. Богуш, Д. Ізаренков, Н. Яремчук та ін.) дозволив об'єднати вміння та способи діяльності, які формуються у процесі професійно-мовленнєвої підготовки, і є складовими мовленнєвої компетентності вчителя початкової школи, а саме: вимовні (артикуляційні та інтонаційні); лексичні; граматичні; культура мовлення.

Лексичні вміння посідають особливе місце, тому що передумовою оволодіння цими вміннями є не лише накопичення словникового запасу, а й сформованість умінь доцільно використовувати його відповідно до ситуації, типу чи стилю мовлення, характеру стосунків між співрозмовниками, мети спілкування та інших чинників. Ця складова мовленнєвої компетентності найповніше й найточніше репрезентує особистість учителя початкової школи, його розумовий розвиток, рівень можливостей, стан загальної та мовленнєвої культури [9, 11].

У методиці викладання української мови під граматичними вміннями розуміють синтезовану дію, що виявляється в навчанні й забезпечує адекватне (відповідне) морфолого-синтаксичне оформлення мовленнєвих одиниць будь-якого рівня. Вона складається з кількох дій, а саме: вибір структури, що відповідає мовленнєвому задуму педагога; оформлення мовленнєвих одиниць, якими заповнюється структура відповідно до мови й певних часових параметрів; оцінка правильності й адекватності (відповідності) цих дій [9, 12]. Оволодіння вимовними вміннями передбачає додержання вчителем початкових класів фонетичних, орфоепічних норм мовлення, вимог інтонуювання, темпу, тембру, висоти голосу, пауз тощо як засобів передачі смислу висловлювання та впливу на учнів, доречне використання міміки, жестів [9, 12]. Опанування зазначеними вміннями забезпечує формування у майбутнього вчителя початкової школи мовленнєвої компетентності.

З'ясування сутності вищезазначених понять дало змогу уточнити визначення сутності та змісту поняття «мовленнєва компетентність учителя початкової школи». На нашу думку, мовленнєва компе-

тентність учителя початкової школи — складова його професійно-комунікативної компетентності, необхідний елемент оволодіння професією, способами та прийомами вирішення фахових завдань на основі сформованих умінь практично застосовувати мову відповідно до потреби, особливостей та мети педагогічного процесу.

ДЖЕРЕЛА

1. *Аносов І. П.* Психологічні основи педагогічного спілкування: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / І. П. Аносов, С. В. Яремчук, В. В. Молодиченко. — К. : Ін-т сучас. підруч., 2007. — 272 с.
2. *Богуш А. М.* Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти у вищому навчальному закладі / А. М. Богуш // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. — К. : Пед. думка, 2009. — С. 271–287.
3. *Божович О. Д.* Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / О. Д. Божович // Вопр. психологии. — 1997. — № 1. — С. 25–28.
4. *Вятютнев М. Н.* Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М. Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. — М., 1986. — 188 с.
5. *Єрмоленко С. Я.* та ін. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Общее понятие о деятельности // Основы теории речевой деятельности. — М. : Просвещение, 1974. — 214 с.
7. *Изаренков Д. И.* Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов филологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. — 1990. — № 4. — С. 12–17.
8. *Хоружа Л. Л.* Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика / Л. Л. Хоружа. — К. : Преса України, 2003. — 319 с.
9. *Яремчук Н.* Говоріння як наукове поняття / Наталія Яремчук // Українська мова і література в школі. — № 1. — 2011. — С. 10–15.

В статье уточнены сущность и содержание понятия «речевая компетентность учителя начальной школы», акцентировано внимание на умениях, овладение которыми обеспечивает формирование у будущего учителя начальной школы речевой компетентности.

Ключевые слова: речь, профессиональная компетентность учителя начальной школы, речевая компетентность учителя начальной школы.

The article clarified the essence and the concept of „verbal competence of the teacher of primary school”, focusing on skills, mastery of which provides the formation of a future primary school teacher of speech competence.

Keywords: broadcasting, professional competence of teacher of primary school, verbal competence of the teacher of primary school.